

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 01.11.2025
Kabul Tarihi : 19.02.2026

<https://doi.org/10.29029/busbed.1815450>

HAÇLI SEFERLERİ SIRASINDA MÜSLÜMAN KADIN (1097-1250)

Abdulkadir TURAN¹

ÖZ

Bu çalışma, Haçlı Seferleri Dönemi'nde (1097-1250) Müslüman kadınların toplumsal, ilmi ve siyasi konumlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Haçlı Seferleri tarih yazımında çoğunlukla askeri ve siyasi boyutlarıyla ele alınmış ancak farklı toplumsal kesimler üzerindeki etkileri yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışma, Müslümanların Haçlılara karşı organize ettikleri dönüşümde kadınların rolünü ortaya koyarak önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Araştırmada tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Şâme, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbn Vâsıl gibi dönemin temel kaynakları ve modern araştırmalar çapraz okuma tekniğiyle incelenmiştir. Tarihçilerin kadın biyografilerine yeterli ilgi göstermemesi temel metodolojik zorluk olarak belirlenmiş, bu sorunun aşılması için siyasi ve askeri konuları işleyen kaynakların satır araları, vefat kayıtları ve medreseler gibi kurumlarla ilgili eserler sistematik olarak taranmıştır. Farklı kaynaklardan elde edilen bulgular karşılaştırmalı tarih yöntemiyle değerlendirilmiş ve dönemde adı geçen kadınlarla ilgili dağınık veriler bir araya getirilerek analiz edilmiştir. Haçlı Seferlerinden önce Müslüman kadınlar siyasi evlilikler, çeyizler ve entrikalarla anılırken seferler sırasında hem savaşın mağduru olmuş hem de aktif roller üstlenmiştir. Zümrüd Hatun ve İsmetüddin Hatun gibi öncü kadınlar eğitim kurumları inşa etmiş, Sittü Şam ve Rabia Hatun kardeşler sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. Siyasi alanda Dayfe Hatun "Halep Melikesi" ünvanıyla devlet yönetmiş, Şecerüddür ise sultan olarak hutbede anılmıştır. En az on iki medresenin banisinin kadın olduğu tespit edilmiştir. Haçlılara karşı mücadele sürecinde Müslüman kadınlar düzenli bir yükseliş göstermiştir. Erkeklerin savaşta olduğu dönemde sosyal sahadaki boşluğu doldurmuş, eğitim kurumları kurarak geleceği etkilemiş ve siyasi alanda önderlik düzeyine ulaşmıştır. Bu yükseliş hanedan aileleri ile sınırlı kalmayıp genele yayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Haçlı Seferleri, Müslüman kadın, İsmetüddin Hatun, Dayfe Hatun, Şecerüddür

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, abdulkadirturan@halic.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9417-089X>

Article Type : Research Article
Date Received : 01.11.2025
Date Accepted : 19.02.2026

<https://doi.org/10.29029/busbed.1815450>

MUSLIM WOMEN DURING THE CRUSADES (1097-1250)

Abdulkadir TURAN¹

ABSTRACT

This study aims to identify the social, intellectual, and political positions of Muslim women during the Crusades period (1097-1250). The historiography of the Crusades has predominantly addressed its military and political dimensions, while its effects on different social groups have not been adequately researched. This study seeks to fill this gap by revealing the role of women in the transformation organized by Muslims against the Crusaders. The research uses historical analysis and literature review methodology. Primary sources of the period such as Ibn al-Athir, Ibn al-Qalanisi, Abu Shama, Sibte Ibn al-Jawzi and Ibn Wāsil along with modern studies, were examined through cross-reading techniques. Historians' insufficient attention to women's biographies has been identified as the main methodological challenge. To overcome, sources about political and military matters have been systematically scanned, along with death records and works related to institutions such as madrasas. Different findings were evaluated through comparative historical method, and scattered about women mentioned in the period have been compiled and analysed. While Muslim women were associated with political marriages, dowries, and intrigues before the Crusades, during the campaigns they became both victims of war and assumed active roles. Pioneers such as Zumurrud Khatun and Ismat al-Din Khatun established educational institutions, while the sisters Sitt al-Sham and Rabia Khatun engaged in social activities. In the political sphere, Dayfa Khatun governed the state as the "Queen of Aleppo," while Shajar al-Durr was mentioned in the Friday sermons as sultan. At least twelve madrasas have been identified that were founded by women. Muslim women showed steady advancement while struggling against the Crusaders. When men were at war, women filled the void the social sphere, and influenced the future by establishing educational institutions, and reached leadership level in political arenas. This rise was not limited to dynastic families but spread to the general population.

Keywords: Islamic History, Crusades, Muslim Women, Ismat al-Din Khatun, Dayfa Khatun, Shajarr al-Durr

¹ Asst. Prof., Haliç University Faculty of Arts and Sciences Department of History, abdulkadirturan@halic.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9417-089X>

GİRİŞ

Haçlı Seferleri Papa II. Urban'ın 26 Kasım 1095'te Güneydoğu Fransa'da Clermont şehrindeki nutkuyla başlamış, Anadolu Selçuklularının başkenti İznik'in kuşatılıp istila edilmesiyle (1097) İslam dünyasına ulaşmıştır. Dört evrede ifade edilen seferler, dördüncü evrede Tunus'un istilasına kadar (1270) uzamışsa da üçüncü evrede, 1250'de, Mısır'da IX. Louis'in (ö.1270) teslim olmasıyla durdurulmuştur (Hitti, 1989, ss. 1021-1026).

Haçlılar, geçtikleri veya istila ettikleri beldelerde cinsiyet ve yaş farkı gözetmeksizin katliamlar yapmış, şehirleri harap edip oralardan hayatta kalanları esir almıştır (Runciman, 2008, ss. 1/199-200, 220-221). Müslüman kadınlar, sair kadınların savaşıardan dolayı yaşadıkları mağduriyetleri (Cohn, 2013, s. 1) Haçlı istilalarında yaşamış; seferler boyunca katledilmiş veya esir alınmışlardır. Bununla birlikte seferlere karşı mücadele, kadınların eşleri yanlarında olmadan hayatlarını sürdürmelerine, dul kalmalarına ve çocuklarının bakımlarını kendi imkânlarıyla üstlenmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Müslüman kadınlar, çok yönlü olarak Haçlı Seferlerinin mağdurları arasında yer almışlardır.

Müslümanların Haçlılara karşı mücadelesi özellikle Nüreddin Mahmud Zengî'nin (541-569/1146-1174) Halep'e hâkim olmasından sonra (541/1146), stratejik bir boyuta ulaşmış; Haçlılara karşı mücadele, siyasi ve toplumsal anlamda yeniden yapılanma (restorasyon) ile birlikte yol almıştır. Müslüman toplumun önderleri, sorunu fırsata dönüştürmüş, seferlere karşı mücadeleyi İslam toplumunun Ehl-i Sünnet eksenli olarak kendi özünü yeniden temas kurması ve toparlanıp birliğini tesis etmesi yönünde değerlendirmişlerdir (Hodgson, 1993, ss. 2/288-293). Bu da İslam dünyasına eğitim ve imar başta olmak üzere pek çok alanda bir hareketlilik getirmiş; Müslüman kadınlar da bu hareketliliğin içinde rol almışlardır.

Savaşlar genellikle erkek faaliyeti olarak bilinir. Dolayısıyla savaş söz konusu olduğunda kadınlar, daha çok teşvik, destek, protesto gibi eylemlerle anılmışlardır (Cohn, 2013, ss. 1-2). Müslüman kadınlar, Haçlı Seferleri sürecinde Müslümanları Haçlılara karşı savaşa teşvik etmekle kalmamış, savaşlarla kadınlar arasındaki ilişkide Cohn'un (2013) değindiği yaygın eylemleri aşarak araştırmalarda henüz üzerinde yeteri kadar durulmayan, özgün faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Onlar, sorunu fırsata dönüştürme bağlamında geleceği etkileyen faaliyetlerin öznesi olmuş, medreseler, hankahlar inşa etmiş, erkeklerin savaşlarda bulunmasından kaynaklı muhtemel boşlukların oluşmasının önüne geçmekle birlikte, üretkenlik de sergilemişlerdir. Bu çerçevede, araştırmanın konusu Müslüman kadınların Haçlı Seferleri sırasında söz konusu faaliyetleridir.

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Haçlı Seferleri tarih yazımında ağırlıklı olarak askeri, siyasi ve ekonomik perspektiflerden değerlendirilmiş, istila edilen coğrafyalardaki toplumsal dönüşümler ve farklı aktörlerin rolleri yeterince araştırılmamıştır. Özellikle Müslüman kadınların bu olağanüstü dönemdeki konumları ve katkıları literatürde ihmal edilmiş bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermeyi amaçlayan özgün bir katkı sunmaktadır. Araştırma, Müslümanların Haçlılara karşı organize ettikleri toplumsal ve siyasal dönüşüm süreçlerinde kadınların rolünü sistematik bir şekilde tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, Müslüman kadınların 1097-1250 yılları arasında toplumsal, ilmi ve siyasi alanlardaki konumlarını belirleyerek, dönemin bütüncül bir tarihsel analizine katkı sağlamayı ve toplumsal cinsiyet tarihi perspektifinden Haçlı Seferleri literatürünü zenginleştirmeyi amaçlamaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temel veri kaynakları İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), İbnü'l-Kalânîsî (ö. 555/1160), Ebû Şâme (ö. 665/1267), Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), İbn Vâsıl (ö. 697/1298) gibi dönemin birincil kroniklerinden oluşmaktadır. Onlarla birlikte Nuaymî (ö. 927/1521) gibi sonraki devirlerin müverrihleri de çalışmada önemli yer tutmuştur. Bu kaynaklar çapraz okuma ve karşılaştırmalı tarih teknikleriyle incelenmiştir. Dönemin müelliflerinin kadın biyografilerine sınırlı ilgi göstermesi temel metodolojik zorluk olarak tespit edilmiş, bu nedenle eserlerin satır araları, vefat bilgileri, medrese ve vakıf kayıtları sistematik olarak taranmıştır. Farklı kaynaklardan elde edilen dağınık veriler, literatür taraması yöntemiyle bir araya getirilmiş ve tematik analiz tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, kadınların toplumsal, ilmi ve siyasi konumları bağlamında kategorize edilerek yorumlanmıştır. Bu metodolojik yaklaşım, dönemin kadın profilini yeniden inşa etmeyi mümkün kılmıştır.

3. HAÇLI SEFERLERİNDEN ÖNCE MÜSLÜMAN KADIN

Birinci Haçlı Seferi'nden önceki on yıla bakıldığında Müslüman kadın, "soylu kadınlar" bağlamında, devrin kaynaklarında siyasi evlilikler, çeyizler ve entrikalarla anılmıştır. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (ö. 485/1092) kızı "Hatun", Abbâsî Halifesi Muktedî-Biemrillâh (ö. 487/1094) ile evlendirilmiştir (480/1087). Selçuklu Sultanı ile Abbâsî Halifesini akrabalıkta buluşturan bu evlilikte Melikşah, kızına paha ve görkemde tarihî

bir çeyiz vermiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, XVI, s. 266-269, Turan, 1969, s. 161-164). Hatun, Mukdedî ile anlaşamayınca onu babasına şikâyet etmiş; Sultan, kızının baba evine geri dönmesi için Halife'ye iki elçi göndermiştir. Hatun, babasının evine döndükten bir süre sonra vefat etmiş, Halife onun için yedi gün taziyeleri kabul ederken Melikşah'a da taziye için elçi göndermiştir. Ama elçiler Melikşah'a taziyelerini sunmadan geri dönmek zorunda kalmışlardır (487/1089) (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 16/277-278, 281). Böylece Büyük Selçuklular ile Abbâsîler arasında kaynaşmayı hedefleyen bir evlilik soruna dönüşmüştür. Melikşah'ın vefatının (485/1092) ardından hanımı Terken Hatun, küçük yaşlardaki oğlu Mahmud'u Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) karşı fetvasına ve Halife'nin itirazına rağmen sultan ilan etmiş, Büyük Selçuklu Devleti'ni inhitata götüren süreci başlatmıştır (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 16/279; Turan, 1969, ss. 176-178).

Haçlı Seferlerinin doğrudan hedefi olan Şam'da ise Tuğtegin (ö. 522/1128), Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un oğlu Dukâk'ın atabegi idi. Tutuş, Büyük Selçuklular arasındaki taht kavgalarında katledilince Tuğtegin, 488/1095'te, Dukâk'ın annesi Safvatü'l-Mülk Zümrüd Hatun ile evlenmiştir (Alptekin, 1985, ss. 8-9). Bu evlilik, Tuğtegin'in Dımaşk üzerindeki hakimiyetini pekiştirerek Büyük Selçuklu Devleti sonrası ilk Atabeg Devleti'ni kurmasına katkı sağlamıştır (Bezer, 2012, ss. 347-349).

Kaynaklarımızda bu süreçten Haçlılara karşı mücadelenin toplumsal, siyasi dönüşümü de kapsayan stratejik boyuta ulaştığı sürece kadar Haçlılarla mücadele sahasında medrese, hankah baniliği gibi faaliyetlerle anılan bir kadın yer almamıştır.

4. HAÇLI SEFERLERİNİN MAĞDURU OLARAK MÜSLÜMAN KADIN

Haçlılar, I. Haçlı Seferi sırasında 1097'de Anadolu Selçuklularının başkenti İznik'i kuşattıklarında genç sultan I. Kılıçarslan (ö. 500/1107), Haçlılara karşı kahramanca bir mücadele vermişse de şehrin düşmesini engelleyememiştir. Kılıçarslan'ın yokluğunda şehir, Haçlılara değil, Bizans İmparatoru Aleksios'a teslim olmuştur. Aleksios, Haçlıların katliam yapmalarını engellerken sultanın hanımı ve saraydakileri İstanbul'a naklettirip esir muamelesi yapmadan, fidesiz geri göndermiştir (Demirkent, 1997, ss. 29-33; Runciman, 2008, s. 1/135-140; William, 1943, s. 1/168-170). Haçlıların bilinen ilk katliamı, öldürülenlerin sayısı bilinmemekle birlikte Antakya şehir merkezinde gerçekleşmiştir. 28 Cemaziyilahir 491/2 Haziran 1098'de Türk garnizonu iç kaleye çekildiğinde şehirdeki bütün Türkler kadın-erkek farkı gözetilmeksizin katledilmiştir (Demirkent, 1997, ss. 41-46). Kudüs yolu üzerinde Müslümanları asıl sarsan Haçlı katliamı ise Maarratünnuman'da gerçekleşmiştir. İki hafta süren bir savaşın ardından şehrin teslim olmasıyla Haçlılar, üç gün boyunca cinsiyet ve yaş farkı gözetilmeksizin şehir halkını kılıçtan geçirmiştir. İbnü'l-Kalânîsî (1983) bir sayı vermez iken İbnü'l-Esîr'e göre ise yüz bin Müslüman şehid edilip çok sayıda kadın ve çocuk esir alınmıştır (14 Muharrem 492/11 Aralık 1098) (İbnü'l-Esîr, 2003, ss. 9/16-17; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 221-222).

Haçlılar 23 Şaban 492/15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirdiklerinde de "kadın- erkek demeksizin" (Hitti, 1989, s. 880) şehirdeki bütün Müslümanları katletmişlerdir. Haçlı kaynaklarından William dahi yaşananları öldürülenlerin oluşturduğu görüntüyü korkunç olarak nitelemiştir (William, 1943, s. 1/371-373). İbnü'l-Esîr, şehid sayısını yetmiş bin olarak vermiştir. Kudüs'ün istilasından sonra, bu hazin vaziyeti Halifeye duyurmak ve ondan yardım istemek üzere Bağdat'a giden Müslüman heyetinde bulunan Ebû Muzaffer el-Bîverdî, orada okuduğu mersiyeye özellikle soylu ve temiz Müslüman kadınların namusuna halel geldiğini edebî bir dille ifade etmiştir. "*Nice kan mubah sayıldı namuslarımızın kanından/ Ki gizliyordu güzelliğini hayâsından kalelerde/ Ceylan kanı kızılığına boyanmış keskin kılıçlarla eşraf kadınlarının siyah örtüsü kanlandı.*" (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 9/19-22).

5. HAÇLI SEFERLERİNE KARŞI ERKEKLERİ SAVAŞA TEŞVİK VE PROTESTODA MÜSLÜMAN KADIN

Haçlı Seferleri'ne karşı Müslüman kadının fiilen savaştığıyla ilgili, Usame b. Munkız'ın bazı istisna durumları ifade eden notları dışında elimizde kayıt bulunmamaktadır (İbn Munkız, 2003, ss. 214-215, 216-217). Ancak Müslüman kadınların erkekleri savaşa teşvik ettikleri ve bu amaçla protestoda bulduklarına dair elimizde iki net kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan ilki Mısır'la ilgilidir:

Esedüddin Şîrkûh'un (ö. 564/1169) ikinci Mısır seferinin (562/1167) ardından Şam'a dönmesi üzerine Haçlıların Mısır'a yerleştirdikleri garnizonları halkı rahatsız etmeye, kadınlara yönelik taşkınlıklarda bulunmaya başlamıştır (Makrîzî, 1996, III, 291). Öte yandan Haçlılar arasında Selâhaddin'in Vezir Şaver'in kızıyla, Selâhaddin'in kız kardeşinin de Şaver'in oğlu Kâmil'le evlendirileceğine dair şayialar yayılıyordu. Bunun üzerine Kudüs Haçlı Kralı Amaury, Mısır'a doğru harekete geçmiş ve yolu üzerindeki Bilbis şehrinde yaş ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin katliam yapmıştır. Haçlıların Bilbis'te yaptıkları Kahire'de de korkuya yol açmış ve İbnü'l-Esîr'in kullandığı ifadeye bakılırsa bizzat sarayın kadınları saçlarından bir demet kesip Fâtımî Halifesi el-Âdîd (ö. 567/1171) üzerinden Nûreddin'den yardım dilemişlerdir. Âdîd, Nûreddin'e gönderdiği mektupta "Bunlar sarayımın kadınlarının saçlarıdır, kendilerini Haçlılardan kurtarman için seni yardıma çağırıyorlar!" diye yazmıştır. Bunun üzerine Nûreddin, Şîrkûh ve Selâhaddin'i Mısır'a yollamıştır (564/1168) (Ebû Şâme, 2002, s. 2/33-34; İbnü'l-Esîr,

2003, s. 10/11-15; Oflaz ve Tuncer, 2025, 81-81). Kudüs'ün fethinin yolunun Selâhaddin'in Mısır hakimiyeti üzerinden açıldığı düşünülürse Müslüman kadınların protestolarıyla, Mısır'a müdahale teşvikinin ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır.

Müslüman kadınların protestolarıyla ilgili ikinci kayıta Haçlılara karşı savaşta geri durmayı protesto ve savaşa teşvik daha da nettir. 607/1210'da Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Âdil (ö. 615/1218) Musul Atabegliği ile meşgul iken Haçlılar, Kudüs'ün kuzeyinde yer alan Nablus civarında taşkınlıklara başlamışlardır. Bunun üzerine yörenin kadınları, Sultan'ın dikkatini çekmek için bir kampanya başlatmışlar ve saçlarından birer demet kesip Dımaşk'a yollamışlardır. Vakayı aktaran müverrih Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin çok önemli bir vaaz vereceği ilan edildikten sonra Beni Ümeyye Camisi'nde toplanan otuz bin kişinin huzurunda kadınların saçlarından yapılan üç yüz büsbüyük saç demeti, erkeklerin omuzlarında taşınarak minberin önüne atılmış, bu protesto karşısında camidekiler çılgık çılgığa ağlamaya başlamışlardır. Sıbt, vaazını kesip binlerce kişi ile Nablus'a gitmiş ve protesto orada da tekrarlanmıştır. Camide bulunan Dımaşk Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam (ö. 624/1227), saçları yüzüne sürüp herkesin önünde ağlamıştır. Protestonun etkisiyle oluşan gönüllüler ordusu, Haçlılara karşı harekete geçmiş; halkı huzursuz eden Haçlı tehdidi o günler için bertaraf edilmiş ve el-Melikü'l-Muazzam, bir kale inşa edip bölgenin güvenliğini tam sağlayıncaya kadar Nablus çevresinden ayrılmamıştır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 22/172-173).

6. MEDRESE VE SOSYAL KURUMLARIN HAMİSİ OLARAK MÜSLÜMAN KADIN

Haçlı Seferlerine karşı Müslüman mücadelesi, Şam'da sosyal bir ihya hareketinin önünü açmış; Haçlılarla mücadele ile toplumun Ehl-i Sünnet eksenli ihyası eş zamanlı olarak yürütülmüştür (Hodgson, 1993, s. 2/288-293). Özellikle Nûreddin'in önderliğinde bir mücadele stratejisi oluşmuş ve bu doğrultuda bütün unsurlar birer imkân olarak bütünleştirilip Haçlı istilasının sonlandırılması yönünde değerlendirilmiştir. Yönetimin bu stratejik yaklaşımı, sosyal yapı tarafından da anlaşılmış, toplumun farklı unsurları, söz konusu stratejinin içinde rol üstlenmişlerdir ya da telkin, emir, teşvik gibi yollarla onlara da rol yüklenmiştir (Turan, 2024, ss. 319-339). Bu mahiyette Müslüman kadın, o günün gerçekliği içinde kadına düşen sair işleri yüklenirken Haçlılara karşı mücadelede savaşan unsurları toplumsal durumdan yana rahatlatacak faaliyetler de yürütmüştür. Bu girişimler, çok yönlü olmakla birlikte onların başında eğitimle ilgili çalışmalar gelmektedir. Bu Bağlamda Nuaymî, en az on iki medresenin banisi olarak kadınlardan söz etmektedir (Nuaymî, 1990). Söz konusu hanımefendilerden öne çıkanlar ise şunlardır:

6.1. Safvetü'l-Mülük Zümrüd Hatun (ö. 557/1161-1162)

Haçlı Seferleri sırasında öne çıkan öncü kadın neslinin ilk mümessili olarak görünen Zümrüd Hatun, devrin seçkin kadınlarından; devrin ümerasından Çavlı'nın kızı, Dımaşk Tuğteginliler Atabegi Böri b. Tuğtegin'in hanımı ve Atabeg Şemsü'l-Mülük İsmail ile Şihâbeddin Mahmud'un annesidir. Kur'an-ı Kerim'i hıfzedip İbn Tavus ve Ebû Bekir el-Kurtubî gibi alimlerden Kur'an ilimleri öğrenen, Nasr b. İbrahim el-Makdisî ve İbn Kubeys gibi muhaddislerden de hadis dinleyen Zümrüd Hatun, kitap istinsah etmiştir. Devrin eğitimli, varlıklı ve soylu bir kadını olarak Dımaşk'ta Hatuniye Mescidi'yle beraber, el-Medresetü'l-Hatûniyye el-Berâniyye'yi de inşa etmiş ve bu yapıları vakıflar tahsis etmiştir (İbn Kesîr, 2006, s. 13/220; Nuaymî, 1990, s. 1/384-386; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/27-28).

Zümrüd Hatun, siyasi faaliyetleriyle de anılmıştır. Oğlu Dımaşk Atabegi Şemsü'l-Mülük, yönetiminin ilk yıllarında dirayetli bir hükümdar olarak öne çıkmışsa da (Alptekin, 1985, s. 106), daha sonra halkın itirazlarına yol açan uygulamalarda bulunmuştur (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 384-390). Halkın tepkisi karşısında devrilme tehdidi yaşayan Atabeg, Dımaşk'ı Musul Atabegi İmâdüddin Zengî'ye vermeyi önermiş, aksi hâlde Haçlılara teslim edeceğini söylemiştir. Zümrüd Hatun, bundan haberdar edilince oğlunun öldürülmesine onay vermiş (14 Rebülâhîr 529 / 1 Şubat 1135), onun yerine oğlu Şehâbeddin Mahmud, atabeg olmuştur (İbn Kesîr, 2006, s. 13/220; İbnü'l-Esîr, 2003, s. 9/278-279). Zümrüd Hatun, 532/1137'de Zengî'nin talebi üzerine onunla siyasi bir evlilik yapıp Halep'e yerleşmiştir. Zengî'nin bu evlilikten beklentisi Dımaşk'a hâkim olmaktır. Ama Zümrüd Hatun, dirayet göstermiş, Atabeg'e yardımcı olmamış, böylece Tuğteginlilerin şehir üzerindeki hakimiyeti devam etmiştir (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 9/301).

Zümrüd Hatun, Zengî'nin katli (541/1146) üzerine tekrar Dımaşk'a gelip yerleşmişse de tutunamayıp Medine'ye yerleşmiş, kendini ibadete vermiştir. Varlıklı olduğu dönemde yoksullara yönelik yardımlarıyla da kendisinden söz ettiren bu hanımefendi, son yıllarında Medine'de dervişane bir yaşam içinde, buğday ve arpa eleyip onunla geçinmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/28).

6.2. İsmetüddîn Âmine Hatun (ö. 581/1186)

Devrin örnek kadın tipinin öncü şahsiyetlerinden biri olan ve çalışmada bundan sonra, kaynaklarda olduğu üzere, İsmet Hatun diye anılacak alan İsmetüddîn Hatun, Dımaşk Atabegliği Veziri Üner'in kızıdır. 541/1147'de Nûreddin ile siyasi bir evlilik yapmış (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, s. 449), onun vefatının ardından Selâhaddin-i Eyyübî

ile evlenmiştir (572/1176). Zühd ve takvasıyla bilinen İsmet Hatun, çok sayıda vakıfta bulunup hayırseverliği ile de anılmıştır. Dımaşk'taki el-Medresetü'l-Hâtûniyye el-Cevvâniyye dışında, biri Halep, diğeri Dımaşk'ta olmak üzere süfler için iki hankah da yaptırmıştır (İbnü'l-İmâd, 1986, s. 6/446-447; Nuaymî, 1990, s. 1/388-399).

İsmet Hatun, Nûreddin Mahmud Zengî'nin vefatından sonra, siyasi inisiyatif de almıştır. Selâhaddin, Şam'a geçinceye kadar Dımaşk'ın Haçlılardan korunmasını sağlamıştır. William, kendisinden "Nûreddin'in dul hanımı" diye söz etmiş ve Haçlı Kralı Amaury'nin Dımaşk yakınlarındaki Banyas Kalesi'ne yönelik elli gün süren kuşatmasının Haçlılara para vermesiyle sonlandırıldığını belirtmiştir (William, 1943, s. 2/394-395). Nuaymî'nin Zehebî'den yaptığı bir alıntıya göre Selâhaddin, onun görüşlerinden yararlanırdı ve vefatından dolayı şiddetli bir üzüntüye kapılmıştır (Nuaymî, 1990, I, s. 389). Zehebî'nin kaynağı, Selâhaddin'in danışmanı ve inşa kâtibi İmâddüddin el-İsfahânî (ö. 597/1201) olmalıdır. İsfahânî'ye göre Selâhaddin, işlerini onunla istişare eder, uzağında iken de mektuplar üzerinden görüşünü alırdı. Dolayısıyla İsmet Hatun, Haçlılarla mücadele eden yapı içinde söz sahibi olanlar arasındadır. Nitekim Selâhaddin'in Dımaşk'ta bulunmadığında İslam beldelerini korumak için onu ardında bıraktığını belirten İsfahânî, 581 (1186) yılında vefat eden "devlet büyükleri" arasında en başta anmıştır (Bündârî, 1979, s. 272).

6.3. Sittü Şam Zümrüd Hatun (ö. 616/1220)

Selâhaddin-i Eyyübî'nin kız kardeşidir, önce Selâhaddin'in seçkin emirlerinden Laçin'le evlenmiştir, Laçin'den olma oğlu Hüsameddin Muhammed (ö. 587/1191), devrin en seçkin alim ve asker şahsiyetlerinden biri kabul edilmektedir. Sittü Şam Hatun, Laçin'in vefatı üzerine amcasının oğlu Humus Hükümdarı Nâsireddin b. Şirküh ile evlenmiştir. Siyasi faaliyetler içinde yer aldığına dair kaynaklarda kayıt bulunmayan Sittü Şam, Nâsireddin'in de vefatı (581/1186) üzerine Dımaşk'taki evinde kendisini tamamen sosyal faaliyetlere ve ilmin hamiliğine adanmıştır. Bu hanımefendi, salt kendi hizmetlerine bakan divan kâtibi çalıştıracak kadar büyük sosyal projeler yürütmüş; Dımaşklı Şafîi alimi İbn Abdülvehhab (ö. 629/1232), onun vakıflarının divan kâtibi olarak çalışmıştır. Dımaşk'ta el-Berraniye ve el-Cüveyniye medreselerini yaptırmış, bu medreselerdeki hizmetleri kendisinden sonra başka Eyyübî kadınları tarafından da yürütülmüştür. Alan çeşitliliği bulunan kadınlar arasında yer alan Sittü Şam, ayrıca oğlu Hüsameddin Laçin adına Dımaşk'ta süfler için Hüsamiyye Hankahı'nı da inşa etmiştir (Ebû Şâme, 2002, s. 4/171; İbn Kesir, 2006, s. 12/221, 13/120-121; Nuaymî, 1990, s. 2/112-113). Devrin kaynağı Sibî İbnü'l-Cevzî, onu "Hatunların efendisi, akile kadın" diye anarken evinde her yıl ağrı kesici, şurup, macun gibi ilaçlar üreterek halka dağıttığını, kapısının muhtaçlar için bir müracaat yeri olduğunu, sıkıntısı olanların ona yöneldiğini ifade etmiştir. Sittü Şam, vefat etmeden önce Dımaşk'ta el-Avniye adlı mevkideki evini medrese yapılmak üzere vakfetmiştir (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/241-242).

Sittü Şam, popüler anlatımlarda Haçlılara karşı savaşta bir kahraman olarak da anılmaktadır. Buna göre o, ata binen ve kılıç kuşanan üç yüz genç kızı cerrah olarak yetiştirerek onlardan bir tıp taburu (Küteybetü't-Tıbbiyye) oluşturmuştur. Bu taburun görevi, savaş meydanında yaralanan askerleri alıp tedavi etmektir. Yine genç kızlardan oluşan bir eczası birliği kurmuş, onların çalışmalarıyla devrin en iyi ilaçlarını üretmiştir (el-Aşmâvî, 2016).

6.4. Rabia Hatun (ö. 643/1246)

Rabia Hatun da Selâhaddin-i Eyyübî'nin kız kardeşidir, önce Emîr Sa'deddin Mes'ûd b. Üner'le (ö. 581/1186), onun vefatının (581/1186) ardından Erbil Begteginliler Hükümdarı Gökböri ile evlenmiştir. Kendisini sosyal işlere vermiş, yaklaşık elli yıl süren evliliğinin ardından, Gökböri vefat edince (ö. 630/1233) Dımaşk'taki akrabalarının yanına yerleşip sosyal faaliyetlerine orada devam etmiş, Kasiyun Dağı eteklerinde Hanbelîler için bir medrese inşa edip ona çok miktarda vakıf tahsis etmiş, bilgeliğiyle de Eyyübîler arasında büyük saygınlığa ulaşmıştır (İbn Kesir, 2006, s. 13/153-154; İbn Tolun, 1949, s. 2/156-159; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 22/391-392)

Rabia Hatun, Dımaşk'ta Sahibe Medresesi'ni inşa etmiş olmakla beraber onun eğitimle ilgili faaliyetleri, çok miktarda mal bağışlayıp hamilik yaptığı âlime kadın Emetü'l-Lâtif ile anılmıştır. Yaşamının ilk dönemlerinde herhangi bir erkeğin kızı, hanımı veya kız kardeşi olarak değil, derin ilmî donanımıyla öne çıkmayı başaran Emetü'l-lâtif, Rabia Hatun'dan çok mal edinmekle itham edilip onun vefatının ardından Dımaşk Kalesi'nde üç yıl hapsedilmiştir. Daha sonra Humus Hükümdarı Eşref ile evlenmiştir. Bu hanımefendi 653/ 1255/1256'da vefat ettiğinde mülkleri dışında salt parası 600 bin dirhem değerinde hesaplanmıştır (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 22/391-392). Dımaşk'ta Kâsiyûn Dağı eteklerinde Alime Medresesi adında bir medrese inşa eden (Nuaymî, 1990, s. 2/87-88) Emetü'l-latif Hanım, "alime, salih ve şeyha" olarak anılmış, çok sayıda kitap kaleme almıştır (İbn Kesir, 2006, s. 13/153-154).

6.5. Medrese Banisi Diğer Kadınlar

Söz konusu hanımefendilerin dışında el-Melik'ü'l-Âdil'in yakınında bulunan şahsiyetlerden Şucaeddin b. Demmağ el-Âdili'nin hanımı Aişe Hatun (Nuaymî, 1990, s. 1/177-178); hakkında çok şey bilinmeyen Hatun binti Zahirüddin Şumân (Nuaymî, 1990, I, s. 238); Dımaşk Eyyübî hükümdarlarından el-Melikü's-Sâlih İsmail'in

annesi (Nuaymî, 1990, s. 1/239-240), Selâhaddin'in kardeşi Şahinşah b. Eyyüb'un kızı Azra Hatun (Nuaymî, 1990, s. 1/208); Şahinşah'ın hanımı ve oğlu Ferruhsah'ın annesi Hatun binti İbrahim (Nuaymî, 1990, s. 1/209), el-Melikü'l-Eşref'in hanımı Türkan Hatun binti İzzeddin Mesud el-Atabeg (İbn Kesîr, 2006, s. 13/146; İbn Tolun, 1949, s. 1/102-104), Mardin Artuklu Hükümdarı Kutbeddin'in kızı ve Dımaşk Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam'ın Hanımı Azize Ahşa Hatun (Nuaymî, 1990, s. 1/454-456) isimleri medrese banisi olarak anılan hanımlardan sadece bazılarıdır.

7. MEDRESE BANİSİ OLMADAN ADI DUYULAN KADINLAR

Bu dönemde belli bir kurumun kurucusu veya hamisi olmadan da öne çıkan Müslüman kadınlar vardır. Soy hakkında bilgi sahibi olmadığımız Erguvaniye el-Hafızıye Hatun (ö. 648/ 1250-1251), Eyyübîlerden Caber Kalesi'nin hâkimi Hafız'ın eğitimini üstlenmiş, ardından onun hizmetinde bulunmuştur. Akli, önlem alış kabiliyeti ve hayırlı işleri ile tanınan Erguvaniye; Dımaşk Kalesi'nde Dımaşk Hâkimi olan amcası Salih İsmail'in yanında rehin tutulan el-Melikü'l-Müğis Ömer b. Salih Necmeddin Eyyüb'un (ö. 642/1244) yemek işleri ile ilgilenmiştir. Eyyübî hükümdarlarının saygısını kazanmış; mahareti onu bir iktisadî güce ulaştırmıştır. Öyle ki Salih İsmail, onun malına el koyduğunda yanında 400 sandık dolusu para bulmuştur. Dımaşk'taki evini hizmetkârlarına vakfetmiş, ayrıca Dımaşk'ta bir bağı satın alıp orada türbe ve mescid inşa etmiş, o mescide çok mal vakfetmiş, 648/1250-1251'de vefat etmiştir (İbn Kesîr, 2006, s. 13/162; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 22/416). Soylu bir aileden gelen Zeynep binti Ebü'l-Kasım (ö. 644/1246/1247) ise müverrih Sibt İbnü'l-Cevzî'nin hanımıdır. Saliha, dindar ve fıkıhta alime bir kadındır, Baha el-Hanbelî ve İbn Sasrî'den hadis dersleri almıştır. Bununla birlikte mutfak maharetiyle ünlenmiş, yemeklerine ve tatlılarına hükümdarlar rağbet etmişlerdir. Zenginleşmiş ve malından çokça bağışlamıştır (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 22/400).

8. DEVLET YÖNETİCİSİ OLARAK MÜSLÜMAN KADIN

Haçlı Seferleri sırasında Müslüman kadınların siyasi görevler üstlenmeleri, devlet yönetimi üzerinde etkili olmak ve devlet yönetiminde doğrudan yer almak şeklinde iki kategoride incelenebilir. Kadınlar, İmâdüddîn Zengî, Nûreddin Mahmud ve Selâhaddin-i Eyyübî devirlerinde Zümrüd Hatun ve İsmet Hatun örneklerinde olduğu gibi, konularını ifade eden herhangi bir ünvana sahip olmadan, devlet yönetimi üzerinde etkili olmuşlardır. Bu durum sonraki hükümdarlar devrinde de devam etmiştir.

el-Melikü'l-Kâmil Devri'nde (1218-1238), Melike Âdile binti Melikü'l-Âdil, görkemli bir törenle Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'la nikahlanmıştır. Oğlu İzzeddin, babası Keykubad tarafından veliahd ilan edilmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 1/453-455, 2/12). Ne var ki küçük yaşlardaki İzzeddin, babasının ölümünden (634/1237) sonra, tahta geçirilmediği gibi, Melike Adile Hatun da İbn Bibî'de ayrıntılı anlatıldığı üzere hapsedilip idam edilmiştir. İbn Bibî'nin Melike Âdile Hatun'la ilgili aktarımları ve övgüleri (İbn Bibi, 1996, s. 2/26-28), bu dönemde yetişen seçkin Müslüman kadınların ulaştıkları üstün şahsiyeti ifade ederken idam edilmesi ise küçük yaşlardaki oğlunun sultan olması durumunda devlet yönetimi üzerinde oluşturması muhtemel bir etkiyle ilişkili kabul edilmelidir.

el-Melikü'l-Kâmil Devri'nde devlet yönetiminde etkili olan diğer bir kadın ise el-Melikü'l-Kâmil'in hanımı Sittü'l-Sevdâ Hanımdır. Sevdâ Hanım, aslen Beni Hilal Araplarından ve Fakih en-Nasr adında birinin cariyesi iken el-Melikü'l-Kâmil'e hediye edilmiş, usta bir aşçıdır. Yaptığı bir yemek Kâmil tarafından çok beğenilince Kâmil onu haremine almış ve ondan bir oğlu ile birkaç kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Sevdâ Hanım, hareme alındıktan sonra oğlu ve kızları üzerinden devletin merkezine yerleşmiştir. II. Âdil, onun oğlu olduğu gibi, Halep Hükümdarı el-Melikü'l-Aziz'in hanımı Fatma Hatun; Kerek Hükümdarı Dâvud b. Muazzam'ın hanımı Aşura Hatun, Dımaşk çevresinin en sorunlu Eyyübî emirlerinden Said b. Abdülmelik'in hanımı da onun kızıdır.

el-Melikü'l-Kâmil, oğlu el-Melikü's-Sâlih Necmeddin el-Eyyüb'u veliahd tayin etmiştir. Ancak Sultan, Harran çevresinde iken Sevdâ Hanım, Türk memlûkler edinip devleti ele geçirmeye çalıştığı iddiasıyla Sâlih'i ona şikâyet etmiştir. Bundan dolayı Mısır'a dönen Kâmil, Salih'e yakın emirlerden bazıları tutuklarken onu da Mısır'dan uzaklaştırmıştır (İbn Vâsıl, 1957, s. 4/227-229; Makrizî, 1997, s. 1/359-360). Kâmil'in vefatının ardından Sevdâ Hanımın genç oğlu Âdil, sultan yapılmış (İbn Vâsıl, 1957, s. 4/171-175; Makrizî, 1997, s. 1/383-384) lâkin henüz on sekiz yaşında olan genç sultan, Mısır'da benimsenmemiştir. Sâlih, ona karşı başlattığı taht mücadelesinde nihayetinde Mısır'ın sultanı olmuş (İbn Vâsıl, 1957, s. 5/248-267; Makrizî, 1997, s. 1/395-402); Âdil ise bir süre tutuklu kaldıktan sonra katledilmiştir (645/1248) (İbn Vâsıl, 1957, s. 5/379-381; Makrizî, 1997, s. 1/429).

Melikü'l-Kâmil Devri'nden sonra kadınların yükselişi açısından en önemli gelişme ise devlet yönetiminde doğrudan ve bir ünvan sahibi olarak yer almalarıdır:

8.1. Halep Melikesi (Naibesi) Dayfe Hatun (ö. 640/1242)

Dayfe Hatun, el-Melikü'l-Âdil'in kızı ve Selâhaddin'in gelinidir. Âdil'in Gaziye Hatun adlı bir kızı Halep Hükümdarı el-Melikü'z-Zahir Gazi ile evliydi. Onun vefatı üzerine kız kardeşi Dayfe Hatun, Mısır'dan yüklü bir çeyiz ve görkemli bir törenle, Zâhir'le evlendirilmek üzere Halep'e gönderilmiş, Halep'te Zâhir tarafından saygınca karşılanmıştır (609/1212). Bu evlilikten el-Melikü'l-Aziz dünyaya gelmiştir (İbn Vâsıl, 1957, s. 3/212-214; İbnü'l-Adîm, 1996, ss. 450-452). Zâhir'in vefatı (ö. 613/1216) üzerine, Dayfe Hatun'dan olmayan on iki yaşında Salih diye bir oğlu olduğu hâlde, onun henüz iki yaşındaki oğlu el-Melikü'l-Aziz Halep hükümdarı yapılmıştır. Devletin işleri Aziz'in atabegi Şahabeddin Tuğrul'a (ö. 630/1232) yüklenmekle birlikte (İbn Vâsıl, 1957, s. 3/238-242, 249) Dayfe Hatun da yönetimde söz sahibidir. Daha doğrusu devlet, Tuğrul ve Dayfe Hatun tarafından yönetilmiştir (İbn Vâsıl, 1957, s. 3/241; Şeşen, 2007, ss. 51, 129).

Aziz'in vefatından (634/1236) sonra Dayfe Hatun, torunu el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yusuf'un (II. Selâhaddin) naibesi olarak devletin başına geçmiştir (İbnü'l-Adîm, 1996, ss. 485, 487). Eyyübî müverrihi İbn Vâsıl, "*Sultanların tasarrufuyla tasarrufta bulundu. Devleti, küçük oğlu için en iyi şekilde idare etti. Vefat ettiğinde yaklaşık elli dokuz yaşındaydı ve yaklaşık altı yıl devleti yönetti*" sözleriyle özellikle Aziz'in vefatından altı yıl sonra için onu devletin başı olarak tanıtmaktadır. Aynı müverrihe göre, Dayfe Hatun, halka karşı adaletli, şefkatli, çokça ihşanda bulunan bir hanımefendiydi. Yönetimi sırasında her tür haksızlığa ve İslam hukukunda yer almayan vergilere son verdi. Yoksullar, alimler, zahidler ve dindarlar için destek merciydi. Ona muhtaç olup da sadakalarının ulaşmadığı bir tek hane yoktu (İbn Vâsıl, 1957, s. 5/312-313).

Halep müverrihi ve devrin Halep elçilerinden İbnü'l-Âdim ise Dayfe Hatun için, açık bir şekilde "el-Melike Hatun" ifadesini kullanmış, onu hükümdar olarak anmıştır (İbnü'l-Adîm, 1996, ss. 497, 500, 501, 513). İbnü'l-Âdim, Aziz'in vefatından sonraki devletin işlerindeki işleyişi şu sözlerle ifade etmiştir: "Devletin işlerini Şemseddin Lü'lü' el-Eminî, İzzeddin Ömer el-Mahallî, Vezirüddeve el-Kadı Cemâleddin el-Kıftî ve Cemalüddeve İkbâl el-Hatunî üstlendiler. Onlar bir konu üzerine ittifak ettiklerinde Cemalüddeve İkbâl el-Hatunî, kararı el-Melikü'n-Nâsir'in babaannesi ve el-Melikü'l-Aziz'in annesine (Dayfe Hatun'a) götürürdü. Dayfe Hatun kararı onaylarsa gerekli tevki'ler, yazışmalar onun onay alametleri ile hazırlanırdı (İbnü'l-Adîm, 1996, s. 487).

Eyyübî tarihçisi Ebü'l-Fidâ da Dayfe Hatun ile ilgili "*Oğlu Aziz'in vefatından sonra Halep'e hükmetti*" ifadesini kullanmış ve İbn Vâsıl'ın anlattıklarını aktarmıştır (Ebü'l-Fidâ, 1997, s. 2/275). Dayfe Hatun, üç ağabeyi Şam Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam, el-Cezire Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref (ö. 635/1237) ve Mısır Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in vefatının ardından Eyyübî hanedanının en deneyimli hükümdarı olmuş (A. Turan, 2021, s. 300) ve bu deneyimini Halep'i mümkün olduğu ölçüde Eyyübîlerden bağımsızlaştırma yönünde kullanmış, Eyyübî birliğini bozmayı göze alarak Halep'i Anadolu Selçuklu Devleti ile yakınlaştırma siyaseti izlemiştir (İbnü'l-Adîm, 1996, ss. 495-498, 493-496). Eyyübîlerin son muktedir hükümdarı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüb, Mısır'a hâkim olduğunda halası Dayfe Hatun'un desteğini talep etmiş ancak Dayfe Hatun, Eyyübîler arasındaki ihtilaflara karışmak konusunda çekimser kalmıştır (İbnü'l-Adîm, 1996, s. 500).

8.2. Gaziye Hatun (ö. 656/1258)

Gaziye Hatun, Eyyübî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in kızı ve Hama Hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer'in (ö. 643/1245) hanımıdır; Mısır'dan Hama'ya 629/1231-1232 yılında gelin olarak gelmiştir (Ebü'l-Fidâ, 1997, s. 2/305). Muzaffer'in vefatı üzerine yerine on yaşındaki oğlu el-Melikü'l-Mansur hükümdar seçilmiş ve Hama'da, Dayfe Hatun'un Halep'teki yönetim tarzına benzer bir yönetim oluşmuştur. Devlet, bir hükümet tarafından yönetilmiş ama bu hükümet, Gaziye Hatun'a karşı sorumlu olmuştur. Hama tarihçisi ve Gaziye Hatun'un torunu Ebü'l-Fidâ, bunu şu ifadelerle aktarmıştır: "*Devletin işleri Muzaffer'in memlûkü Seyfeddin Tuğrul'a bırakıldı. Şehüşşüyûh olarak bilinen Şerefüddin Abdülaziz b. Muhammed, Tavaşî Mürşid ve Vezir Bahaeddin b. Tâc ona ortak edildi ve hepsinin son başvuru mercii el-Melikü'l-Mansur'un annesi Gaziye Hatun bint el-Melikü'l-Kâmil'di*" (Ebü'l-Fidâ, 1997, s. 2/277-278; Üçok, 1981, s. 31; Zihni, 1294R., s. 2/99).

Zahide ve abide bir kadın olan Gaziye Hatun'un Hama hükümetine riyaset vazifesinin ne kadar sürdüğü net değildir, torunu Ebü'l-Fidâ "*Oğlu el-Melikü'l-Mansûr büyüyünceye kadar devleti onun için korudu ve vefatından önce ona teslim etti*" derken (Ebü'l-Fidâ, 1997, s. 2/305) yine kendi kayıtlarında Muzaffer'in vefatından sonraki yıl (644) Mansur, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb'un huzurunda, kendi şehri Hama'yı diğer şehirlerin hükümdarları gibi temsil etmiştir. En çok on yaşında olan Mansur, görünürde hükümdar iken Hama, Gaziye Hatun tarafından yönetilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 1997, s. 2/281).

8.3. Şecerüddür (ö. 655/1257)

Eyyübî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb'un yanında Türk asıllı bir cariyeye olan Şecerüddür (Şeceretüddür), Sâlih'in Mısır'a hâkim olma yolculuğunda Kerek'te gözetim altında tutulurken onun yanında bulunmuştur. Güzelliği ve zekasıyla dikkat çeken Şecerüddür, Sâlih'in takdirini kazanıp yakın halkası içinde yer almıştır. Sâlih'in VII. Haçlı Seferi'nde Dimyat'ın IX. Louis tarafından istilasına karşı savaş sırasında Mansure'deki karargâhında vefat etmesi üzerine (647/1249) tarih sahnesine çıkmıştır. Mısır'ın Haçlı tehdidi

altında olduğu bir süreçte Sâlih'in vefatını gizlemiş; hattını taklit edip saltanat alametlerini kullanarak devletin işlerini yürütmüş, Sâlih'in oğlu Muazzam Turanşah, Hısnkeyfâ'dan Mısır'a varıncaya kadar Müslüman ordusunun sultan hayattaymış gibi savaşı sürdürmesini sağlamıştır. Ne var ki Muazzam Turanşah'ın Mısır'a gelmesinden sonra onunla anlaşmamıştır. Turanşah, memlûklerin eliyle öldürülmüş (648/1250): Şecerüddür, Mısır'da sultan olmuş, üç ay boyunca Ümmü Halil künyesiyle adına hutbe okunmuş, üzerinde "Meliketü'l-müslimin (Müslümanların Melikesi)" ifadesinin yazılı olduğu sikke bastırılmıştır (Basuğuy, 2017, ss. 162-163, 184-191; Basuğuy ve Oflaz 2020, ss. 393-413; Oflaz, 2020, ss. 362-387; Ebü'l-Fidâ, 1997, s. 2/287-289; İbn Vâsıl, 1957, s. 5/81, 101-103, 128-133, 240; İbnü'l-Amîd, t.y., ss. 37-39). Böylece Haçlı Seferleri sırasında Müslüman kadın, siyasi konum olarak çıkabileceği en üst konuma çıkmıştır.

Vakaların tanığı İbn Vâsıl, Şecerüddür adına hutbe okunması konusunda "Bu bizim İslam'da daha önce benzerini bilmediğimiz bir işti. Fakat işlerin tasarrufu Dayfe Hatun bint el-Melikü'l-Âdil'in oğlunun vefatından sonra Halep ve beldelerinde olduğu gibi oldu. Orda hutbe ise oğlunun oğlu el-Melikü'n-Nâsır adına okunurdu." kaydını düşmüştür (İbn Vâsıl, 1957, s. 5/133).

SONUÇ

Haçlı Seferleri döneminde (1097-1250) Müslüman kadınların konumu ve rolleri üzerine yapılan bu araştırma, İslam tarihinde kadınların toplumsal, ilmî ve siyasi alanlardaki görünürlüğü açısından önemli bulgulara ulaşmıştır. Çalışma, Haçlılara karşı mücadelenin şekillenmesiyle birlikte Müslüman kadınların yaşamın farklı alanlarında sistematik ve sürdürülebilir bir yükseliş sergilediğini ortaya koymaktadır.

Birinci Haçlı Seferi öncesi dönemde Müslüman kadınlar, özellikle soylu kadınlar bağlamında, hanedan evlilikleri, çeyiz anlaşmaları ve saray entrikaları gibi geleneksel roller çerçevesinde tarih kayıtlarına yansımıştır. Melikşah'ın kızı Hatun'un Abbasi Halifesi ile evliliği ve Terken Hatun'un oğlunu sultan ilan etme girişimi, bu dönemin tipik örneklerini oluşturmaktadır. Ancak Haçlı istilalarının başlamasıyla birlikte kadınların konumunda niteliksel bir değişim gözlenmiştir. Kadınlar, savaşın doğrudan mağdurları olarak katliamlara maruz kalmış ve esir edilmiş olmakla birlikte, aynı zamanda mücadelenin aktif özneleri hâline gelmiştir.

Araştırmanın en önemli bulgularından biri, Müslüman kadınların eğitim ve sosyal hizmet alanlarındaki öncü rollerinin tespitidir. Safvetü'l-Mülük Zümrüd Hatun'un 6/12. yüzyılım ortalarında Dımaşk'ta medrese inşa etmesi, bu yeni dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Kendisi Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, dönemin alimlerinden hadis dinlemiş ve ilmi bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. İsmet Hatun'un iki medrese ve iki hankah inşa etmesi, bu eğilimin kurumsallaştığını göstermektedir. Sittü Şam ve Rabia Hatun kardeşlerin faaliyetleri ise kadınların sosyal alanda siyasi güç kullanmadan da etkili olabileceklerini kanıtlamaktadır. Çalışmada en az on iki medresenin kadınlar tarafından kurulduğu tespit edilmiş olup, bu sayı dönemin kadın aktivizminin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, kadınların eğitim hamiliğinin istisnai vakalar olmaktan çıkıp toplumsal bir olgu haline geldiğini göstermektedir.

Siyasi alanda ise kadınların konumunda üç aşamalı bir gelişim süreci gözlenmiştir. İlk aşamada Zümrüd Hatun ve İsmet Hatun gibi kadınlar, resmi bir unvan taşımadan ancak danışmanlık ve etki yoluyla siyasi kararlara müdahil olmuşlardır. İkinci aşamada Sevdâ Hatun örneğinde görüldüğü üzere, kadınlar saray entrikalarında aktif roller üstlenmiş ve veraset meselelerini etkilemiştir. Üçüncü ve en ileri aşamada ise Dayfe Hatun ve Gaziye Hatun "naibe" veya "melike" ünvanlarıyla doğrudan devlet yönetimine katılmış, Şecerüddür ise adına hutbe okutulan ve sikke bastırılan bir sultan olarak Müslüman kadının ulaşabileceği en üst siyasi konuma erişmiştir. Özellikle Dayfe Hatun'un Halep'te altı yıl süreyle devleti yönetmesi ve dönemin müverrihleri tarafından "Halep Melikesi" olarak anılması, kadınların siyasi liderlik kapasitesinin tanınması açısından dönüm noktasıdır.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, kadınların toplumsal sınıflar arası geçişkenliğidir. Sevdâ Hatun ve Şecerüddür örneklerinde görüldüğü üzere, cariyeye statüsünden gelen kadınlar bile yetenekleri, zekâları ve fırsatları değerlendirme kapasiteleriyle devlet yönetiminde etkili konumlara ulaşabilmiştir. Bu durum, dönemin toplumsal hareketliliğinin kadınları da kapsadığını göstermektedir.

Müslüman kadınların erkekleri savaşa teşvik etmek için gerçekleştirdikleri protestolar da dikkat çekicidir. 564/1168'de Kahire'deki saray kadınlarının saçlarından demet kesip Nüreddin'den yardım istemeleri ve 607/1210'da Nablus kadınlarının benzer bir eylem gerçekleştirmeleri, kadınların kamuoyu oluşturma ve siyasi karar alma süreçlerini etkileme kapasitelerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Haçlı Seferleri Dönemi, Müslüman kadınları için bir mağduriyet dönemi olmasının ötesinde, aynı zamanda görünürlük, etkinlik ve güçlenme dönemi olmuştur. Erkeklerin savaşta olduğu bir dönemde kadınlar, toplumsal işlevselliği sürdürmüş, eğitim kurumları aracılığıyla geleceği şekillendirmiş ve siyasi önderlik düzeyine kadar yükselmiştir. Bu yükseliş, hanedan seçkinleriyle sınırlı kalmayıp farklı toplumsal katmanlara yayılmış, Emetü'lâtif ve Ergüvaniye gibi örneklerde görüldüğü üzere ilmî ve ekonomik başarılarla da desteklenmiştir. Haçlılara karşı mücadele, Müslüman toplumun yeniden yapılanması sürecinde kadınların toplumsal cinsiyet

rollerini genişletmelerine ve tarihsel aktörler olarak güçlenmelerine imkân sağlamıştır. Bu araştırma, toplumsal cinsiyet tarihi perspektifinden Haçlı Seferleri literatürüne özgün bir katkı sunmakta ve gelecek araştırmalar için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, C. (1985). *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. Marmara Üniversitesi.
- Basuğuy, B. (2017). *Haçlılar karşısında İslâm'ın sağlam kalesi Eyyübîler: el-Melikü's-Sâlih dönemi (637–647/1240–1249)*. Siyer Yayınları.
- Basuğuy, B.-Oflaz, A. (2020). “Şeceretüddür Dönemi Ve Mısır Eyyübîlerinin Sonu (649-655/1250-1257)”. *Eyyübîler: Siyasi Tarih*. Ed. Ziya Polat. İlahiyât Yayınları.
- Bezer, G. Ö. (2012). Tuğtegin. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 347–349). TDV Yayınları.
- Bündârî, F. b. A. (1979). *Sene'l-Berki's-Şâmî*. Mektebetü'l-Hanci.
- Cohn, C. (2013). Women and wars: Toward a conceptual framework. *İçinde C. Cohn (Ed.), Women and wars* (1. baskı., ss. 1–35). Polity Press.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri* (1. baskı). Dünya Yayıncılık.
- Ebü Şâme, Ş. A. (2002). *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nüriyye ve's-Salâhiyye* (C. 1–4). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, C. (1992). *El-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem* (C. 1–19). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ebü'l-Fidâ, İ. b. A. b. M. b. E. (1997). *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-muhtasar fî ahbâri'l-beşer* (C. 1–2). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Aşmâvî, E. (2016, Aralık 24). *Sittü Şam Fâtima Hatun*. <https://daratalmarifah.wordpress.com/2016/12/24/settesham/>
- Hitti, P. K. (1989). *Siyâsî ve kültürel İslam tarihi* (S. Tuğ, Çev.; 1. baskı, C. 4). Boğaziçi Yayınları.
- Hodgson, M. G. S. (1993). *İslam'ın serüveni* (M. Karabaşoğlu, Çev.; 3. baskı, C. 1–3). İz Yayıncılık.
- İbn Bibi. (1996). *El-Evamirü'l-Ala'yye fî'l-umuri'l-ala'yye (Selçuk-name II)* (M. Öztürk, Çev.; C. 1–2). Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Kesîr, E.-F. İ. İ. (2006). *El-Bidâye ve'n-nihâye* (C. 1–14). Dârü'l-Hadis.
- İbn Münkız, Ü. (2003). *Kitâbü'l-İtibâr* (A. el-Eşterî, Ed.; 2. baskı). Kitâbü'l-İslâmî.
- İbn Tolun, Ş. (1949). *El-Kalâ'idü'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye*. Mektebetü'd-Dirasetü'l-İslâmiyye fî Dımaşk.
- İbn Vâsıl, C. M. (1957). *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri benî Eyyüb* (C. 1–6). Matbaatü'l-Emiriyye.
- İbnü'l-Adîm, K. Ö. (1996). *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* (H. Mansur, Ed.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Amîd, el-M. C. (t.y.). *Ahbâru'l-Eyyübiyyîn*. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- İbnü'l-Esîr, İ. (2003). *El-Kâmil fî't-târîh* (C. 1–11). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-İmâd, A. b. A. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb* (C. 1–10). Dârü İbn Kesîr.
- İbnü'l-Kalânîsî, E. Y. H. (1983). *Târîhu Dımaşk*. Dârü Hassân.
- Makrizî, T. (1996). *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtümiyyîn el-hulefâ'* (C. eş-Şeyyâl, Ed.; C. 1–3). Vezâretü'l-Evkaf.
- Makrizî, T. (1997). *Es-Sulûk li-ma'rifeti duvel el-mulûk* (C. 1–8). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Nuaymî, M. A. (1990). *Ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (İ. Semseddin, Ed.; C. 1–2). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Oflaz, A.-Tuncer, H. (2025). *Son Fâtümi halifesi Âdid-Lidinillâh*. Çıra Yayınları.
- Oflaz, A. (2020). “Melik Muazzam Türânşâh Dönemi (647-648/1249-1250)”. *Eyyübîler: Siyasi Tarih*. Ed. Ziya Polat. İlahiyât Yayınları.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (F. Işıltan, Çev.; C. 1–3). Türk Tarih Kurumu.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ş. (2013). *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân* (C. 1–23). er-Risâletü'l-Alemiyye.
- Şeşen, R. (2007). *Salahaddin'den Baybars'a*. İSAR Yayınları.
- Turan, A. (2021). *Selâhaddin sonrası Eyyübîler*. Siyer Yayınları.
- Turan, A. (2024). *Kudüs'ün fethinin mimarı Nüreddin Mahmud Zengî: Hayatı ve dönemi*. Siyer Yayınları.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti* (2. baskı). Turan Neşriyat Yurdu.
- Üçok, B. (1981). *İslam devletlerinde Türk naibeler ve kadın hükümdarlar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- William, A. of Tyre. (1943). *A history of deeds beyond the sea* (E. A. Babcock, Çev.; C. 1–2). Columbia University Press.
- Zihni, M. (1294 R.). *Meşahirü'n-nisa* (C. 2).

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu çalışmanın hazırlanma, veri toplama, analiz, yazım veya görsel oluşturma süreçlerinin hiçbir aşamasında yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tamamı yazarın kendi özgün katkısıdır.